

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДА МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИ ОКУТУУДА КЕСИПКЕ БАГЫТTOOЧУ ТЕКСТТЕРДИН МАЗМУНУ ЖАНА МАКСАТЫ

Цели и содержание текстов по специализации в обучении государственному языку в вузе

Purposes and contents of specialization texts in training of the state language in the higher education institution

Аннотация: макалада кыргыз тилин окутууда адистикке байланыштуу тексттердин мазмундук өзгөчөлүктөрү жана аларды окутуудагы максаттар каралды. ЖОЖда кыргыз тилин адистикке байланыштырып окутуудагы колдонулган тексттин практикалык мааниси жана ал тексттер менен аудиторияда иштөөнүн ыкмалары талдоого алынды.

Аннотация: статья рассматривает особенности содержания текстов относительно специализации в обучении кыргызскому языку. Анализирует практическое значение данных текстов, а также методы и способы работы с ними в аудитории.

Annotation: the article deals with purposes and content features of texts related to specialization in teaching of the Kyrgyz language. Analyses the practical meaning of texts and methods and ways of work with them in the classroom as well.

Негизги сөздөр: студент; текст аудитория, мамлекет, кодекс, мыйзам, адистик, дипломат.

Ключевые слова: студент.; текст.; аудитория; кодекс; закон.; специальность; дипломат.

Keywords: student; text; classroom; state; code; speciality; diplomat.

ЖОЖдордо кыргыз тили сабагында адистикке байланыштуу тексттерди колдонуп окутуу бардык факультеттерде практикаланып келет. Эл аралык мамилелер жана чыгыш таануу факультетинде кыргыз тили жана адабияты сабагында адистикке багытталган тексттердин негизги тематикасын Кыргызстан мамлекети, мамлекетти башкарууда эл жетектеген инсандардын эмгек жолу, кыргыз элинен чыккан элчилер, элдин каада-салты, маданияты, тарыхый инсандар, акын-жазуучулар жана алардын чыгармачылыгы тууралуу таанытуучулук жана тарбиялык максаттагы темадагы тексттер тузат. Тексттердин мазмуну өтүүчү теманын максатына ылайык окутулат.

Кыргыз тилин кесипке багыттап окутууда адистикке байланышкан текст колдонулган сабактын иштелмесин сунуш кылабыз. Бул дипломатиялык кодексдин текста. Эл аралык мамилелер багытында окуган кыргыз топтогу студенттерге окутууну практикалайбыз. Дипломатияга байланыштуу татаал текстти кыргыз тили сабагында окутуунун зарылчылыгы барбы деген суроо туулушу толук ыктымал. Эгерде кыргызча сүйлеген студенттер менен иштееде эң женекей тексттерди колдоно берсек, аларда өнүгүү болбой калат, мектепте окуган тексттерди кедейтип окутуу максаттуу болбосо тажатууга алып келет, фунционалдык стилдерди окутууда адистикке багытталган, тарбиялык максатты кездеген, татаалыраак текст менен сабакты методикалык жактан туура уюштурсак, сабак өз максатына жетет. Дөңгөөлөргө белүп окутуунун жогорку баскычынын талабы да адистикте кыргыз тилин колдоно билүү.

Кыргыз топторуна иш кагаздарын окутууда дипломатиялык кодексдин текстин эл аралык мамилелер жана чыгыш таануу факультетинде окутуу иш тажрыйбабызда колдонулат. Бул кодексдин мазмунун окутуунун максаты келечекте элчилик милдетти аркалаган студенттерди мамлекеттик кызматта өзүн алыш журуунун моралдык, этикалык нормалары менен тааныштыруу жана чынчыл, ак ниет кызматкер болууга үндөө жана тарбиялоо болуп саналат. Бул текст менен аудиторияда иштөөнүн актуалдуулугу мамлекеттик кызматтын, тактап айтканда, дипломатиялык кызматтыш жоопкерчилиги, жаштарды Ата мекендин кызыкчылыгын коргоо үчүн ак ниет кызмат өтөө

женундегу ойлонуу жендемдуулугун естуруу жана бул кесипке болгон мамилени туура калыптандыруу болуп саналат.

Эзелтен мамлекеттер ортосунда мамиле тузе билуу ар бир елкенун маанилуу приоритеттеринен болуп келген. Мамлекеттер ортосунда дипломатиялык миссияны аткаруу учун талаштуу, ак ниет кызматкерлерди тандап алуу шли дайым актуалдуу. Ал эми енуккен XXI кылым Кыргызстандын дипломатиялык байланышы еерчуген учуру. Бугунку куну биздин влквнун БУУнун мучвлвру болгон мамлекеттер менен дипломатиялык байланышы бар. Учур талабына ышайык азыр дипломатиялык кызматкерлерге профессионалдык талап даты жогору. Бул ишке бел байлаган ар бир кызматкер Ата Журтубуздун жузу болгондуктан, ал билимдуу, чынчыл, сырга бекем, жоопкерчиликтиуу жана чечкиндуу болушу кажет.

Белгилуу тапшырмаларды аткаруу учун сунушталган дипломатиялык кызматкерлердин этикалык кодекси - КР дипломатиялык кызматкерлеринин журум-турум эрежелеринин аныктоочу жана жвнгв салуучу нормалардын жыйындысы болуп саналат.

Бул кодекс КР Тышкы иштер министринин 2006-жылдын 27-апрелинде №35-п буйругу менен бекитилген жалпы маселелер блвмундв керсетулгендей, КРдин Конституциясынын негизинде, «Мамлекеттик кызмат жвнундв» КРдин мыйзамынын, «Дипломатиялык кызмат жвнундв» КРдин мыйзамынын, «КРдин мамлекеттик кызматкерлеринин этикасы жвнундв», «КРдин Президентинин айрым бир чечимдерине взгртуулврду жана толуктоолорду киргизуу жвнундв» КРдин Президентинин жарлыгынын негизинде иштелип чыккан. Бул документ юридикалык кучке ээ болуп, КР Тышкы иштер министрлигинин кызматкерлеринин, КР чет елкедегу дипломатиялык вкучлуктврврунун, консулдук мекемелеринин эл аралык уюмдар алдындагы вкучлуктврврунун жана Тышкы иштер министрлигинин КРдин аймагындагы вкучлуктврврунун кызматкерлеринин журум-турум нормаларын аныктайт жана этикалык нормаларды бузгандыгы учун КРдин эрежелеринин аныктоочу жана жвнгв салуучу нормалардын жыйындысы болуп саналат. Дипломатиялык кызматкерлерге карата колдонулуучу жаза чараларын белгилейт. Кодекс ошондой эле КРнын Тышкы иштер министрлигинин административдик-техникалык белумдврврунун кызматкерлерине, ошондой эле КРнын чет элдик мекемелеринин административдик-техникалык кызматкерлерине карата даты колдонулат.

Бул текстти окутууну аудиторияда уюштуруу зарыл. Текст иш кагаздарына киргендиктен, белгилуу ырааттуулукта жазылган, дипломатиялык терминдер колдонулуп, мында иш кагаздарынын стилине мунездуу бардык талаптар сакталган. Ар бир пунктту белуп окуу, ар бир пунктагы суйлемдерге, абзацтарга кенул буруу мазмунун терең тушунууге жол ачат. Мазмунду ездештуруу жана аны талдоого жетишуу учун туура методикалык ыкманы колдонуу зарыл.

Аталган кодекстин **этикалык принцибин, укуктук айрым чектеелерду жана кызматтык милдеттердеги талаптардын** тексттери менен иштееден мурун анын тексти менен тааньппууну максат кылабыз. Бул **мыйзамдык принципти, укуктук айрым чектеелерду жана кызматтык милдеттердин** мазмунун так, туура тупгунуп жана талдоо учун аудиторияда студенттердин активдуу иштешине ебелге тузубуз. Мында студенттерди уч топко белебуз. Ар бир топ тиешелуу пунктарды белуштуруп алат жана топтун ичиндеги студенттер пукттагы ар бир суйлемду ич ара белунгуп, окуп, ездештурет жана мазмунун айтып берууге даярданат. Бул учун баарына бирдей убакыт берилет. Биринчи вздеру окуйт, ар бир студент взу тушунгвндвн кийин гана блвнгвн тексттин маанисин аудиторияга тушундуруп, кааласа мисалдар менен негиздеп берсе болот. Ар бир топ взунв тиешелуу тексттин мазмунун жыйыштыктап, башка топтогу студенттердин суроолоруна жооп берет. Ар бир топ ез текстинин мазмунун толук ачып беруусу максатында презентация, кластер, таблица тузуу методун колдонсо болот. Окутуучу уюштуруучу, багыттоочу жана жалпы жетектввчу милдетти аткарып, айрым учурларда тузвтууну жургузуугв милдеттуу.

Кодекстин **этикалык принцибин, укуктук айрым чектввлврду жана кызматтык милдеттердеги талаптардын** тексттери менен таанышсак: [3]

Пункт 2.2де керсетулгендей, КРнын дипломатиялык кызматкерлери теменку негизги **этикалык принциптерди** сактоого милдеттуу:

- езуне жуктелген милдеттерди жогорку профессионалдуу денгээлде аткарууга, езунун жалпы билимин жана профессионалдык денгээлин жогорулатууга; кызматтык милдеттерин аткарууда жана кызматтан тышкары мамилелерде КРнын дипломатиялык кызматкери жетекчилер, кесиптештер, кол астындагышар жана жарандар менен сүйлөшүүдө жалпы кабыш алынган журум-турум эрежелерин сактоого, езун ар-намыстуу алыш журууге милдеттуу;
- сылык, туура, чыдамдуу, приннипалдуу болууга, маселенин манызын терең тушуунууге, сүйлөшүп жаткан адамды кунт коюу менен угуп, анын кез карашын тушуне билууге, ошондой эле кабыш алыш жаткан чечимдерди талдап, аларга аргумент бере алууга; КРдин башка дипломатиялык кызматкерлери тарабынан этикалык нормаларды бузулушун кенууден чыгарбоого;
- кол астындагы адамды мыйзамсыз чечим кабыш алууга же мыйзамсыз иштерди жасоого мажбурлабоого; мамлекеттик жашыруун сырды тузген кызматтык маалыматтарды таратпоого; жарандар жана башка адамдар менен езунун жетекчисинин, кесиптешинин же кол астындагы адамды, ошондой мамлекеттик кызматтагы езунун иш-аракеттеринин талкуулабоого;
- КРдин дипломатиялык кызматкерине езунун кызмат абалыш жеке кызыкчылыкта, уй-буле мучелеруне жана жакыш тууган-туушкандарыша байланышкан маселелерди чечуу учун пайдаланууга жол берилбейт.

Аталган этиканы сактоо - КРдин ар бир дипломатиялык кызматкерлеринин кызматтык милдети болуп эсептелет жана алардын функциналдык милдеттеринде бекитилет. КРдин дипломатиялык кызматкерлеринин этикасына байланыштуу **укуктук айрым чектеелер** коюлган (пункт 2.4). Дипломатиялык кызматкердин теменкулерду жасоого укугу жок:

- педагогикалык, илимий жана башка чыгармачыл иштен башка иштер менен алектенууге;
- жеке ишкердик кылууга, ошондой эле езунун кызмат абалыш ар кандай турдегу сыйлык акы алуу жолу менен ар кандай адамдарга же юридикалык жактарга ишкердик иш аракеттерин жүргүзүүгө кемек керсетуу учун пайдаланууга; материалдык-техникалык, финансылык же маалыматтык камсыз кылуу каражаттарын, кызматтык транспорт каражаттарын, башка мамлекеттик мулкту же кызматтык маалыматты кызматтык эмес максатта пайдаланууга;
- адамдардан же юридикалык жактардан езунун кызматтык ыйгарым укуктарыш аткарууга байланыштуу аракеттери же аракетсиздиги учун тартуулоо, акча же кызмат керсетуу турунде сыйлык акы алууга; иш таштоолорго, манифестацияларга катышууга же башкача иш аракеттери менен мамлекеттик органдардын иштешине жана мамлекеттик кызматкердин ез ыйгарым укуктарыш аткаруусуна тоскоолдук кышууга; езунун кызматтык иш аракеттерине байланыштуу саясий партиялардын жана диний уюмдарды иш аракеттерине катышууга;
- езуне жакыш туугандыгы бар адамдардын (ата-энесини, жубайынын, ага-инисинин, эже-карышдаштарынын, балдарынын) кол алдында же контролдугу астында болгон мамлекеттик органдардагы мамлекеттик кызматтарда иштееге;
- кызматтык маалыматты жана кызматтык абалды жеке кызыкчылыгы учун пайдаланууга; макулдашылбаган жана ыйгарым укуксуз милдеттемелерди жана убадаларды берууге. КРдин дипломатиялык кызматкери мамлекеттик кызматын токтоткондон кийин бир жыл ичинде мурдагы иштеген жерине езунун компетенциясына кирүүчү жана азыркы учурда ал учун кызыкчылыгы бар болгон маселе боюнча кайрыла албайт.

КРдин дипломатиялык кызматкери езунун **кызматын аткаруудагы милдеттердеги талаптар** дагы жазылган, алар:

- ез иш аракеттеринде кызыкчылыктардын кагылыштарын болтурбоого;
- езуне белгилуу болгон КРдин мыйзамдарыны бузулушу же мамлекеттик каражаттардын максаттуу эмес пайдаланышы женундегу фактыларда тийиштуу мамлекеттик органдарга билдирууге;
- жалпы кабыл алынган адеп-этикалык нормаларды сактоого, элдердин каада салттарына сый мамиле жасоого;
- ким тарабынан болбосун, анын ичинде ээлеген кызмат ордуна же кызмат абалына карабастан, езунун кызматтык иш-аракеттерине мыйзамсыз таасир этууге жол бербееге;
- КРдин дипломатиялык кызматкерлеринин этикасынын кодексин сактоого. Дипломатиялык кызматкерлер кызматтан тышкары убакытта дагы ушул кодексте белгиленген нормаларды жана эрежелерди сактоого милдеттуу.

Аудиторияда жалпы тушунук пайда болуп, талкуу жургузулгенден кийин, студенттерге Этика боюнча комиссия женунде да тушунук беруу зарылчылыгы бар. Этика боюнча комиссиянын мүчелеру ТИМдин борбордук аппаратынын кызматкерлери тарабынан ТИМдин борбордук аппаратынын кызматкерлеринин ичинен, ал эми тарага ошол комиссиянын мүчелеру тарабынан шайланат. Комиссия КР мамлекеттик кызмат жана дипломатиялык кызматкерлердин этикасы женунде мыйзамдарынын сакталышы узгултуксуз турде кеземелдейт. КР Тышкы иштер министрлигинин жана КР чет элдик мекемелеринин жетекчилерине карата жогоруда аталган кеземел КРдин Президентине караштуу Этика боюнча комиссиясы тарабынан жургузулет.

Кодексин укуктук мазмуну жана максатын окуу жана ал женунде ой жургуртуу. аудиториядагы талкууга активдуу катышуу ез кезегинде студенттерди келечектеги кесипке багыттайт. Кыргыз тилинин кесипте колдонуунун маанилуулугун баса белгилейт. втулуп жаткан теманын мазмунун тушунбестук - бул кызыгууну жогото турган себептердин бири. Сабактын бирден-бир кызыктуулугун камсыз кылуу - ездештурулуучу текстин жеткиликтуулугу. Тактап айтканда, жазылып турган сездер, суйлемдер, абзацтар, цифралар колдонуучулар тарабынан жанданып, кыймылга келуусу шарт. Анткени мамлекеттик тил колдонуучулар аркылуу гана керектелет, жайылат, енугет.

Сабактын аягында студенттер менен дискуссия учун теменкудей суйлемдер окулат жана ез ойлорун айтуу сунушу берилет:

1. Дипломат болуу ете жоопкечиликтуу, ошондуктан бул кесипти тандоодо терең ойлоноу кажет.
2. Азыркы учурда эл аралык мамилелер тууралуу билими жок инсандар да элчи болуп иштееде, бул кесипте билимге карабайт.
3. Дипломат болуу кызыктуу кесип, бирок ар бир эле адис бул тармакта иштей албайт.
4. Элчи болуу алгач мамлекеттин кызыкчылыгын коргоо, бул иште профессионал, ак журек, патриот, билимдуу жана жоопкерчиликтуу болуу керек.

Кыргыз тили сабагында адистикке арналган текстти окутуудагы кутулуучу жыйынтыктарга токтолсок:

- кыргыз тилин адистикке байланыштырып окутууга жетишуу;
- тексттер менен иштееде сабактарды методикалык жактан туура уюштуруу;
- студенттердин иш кагаздарына байланыштуу, мазмуну татаал тексттер менен иштее кендумдерун иштеп чыгуу;
- белгилуу бир кесипти аркалаган жаштарды жоопкерчиликке, чынчылдыкка, сабырдуулукка, тактыкка жана ез милдетин сезе билууге тарбиялоо;
- колдонулган текстин мазмуну аркылуу жаштарды патриоттулукка ундеп, Ата Мекенди суйууге жана ак ниет кызмат кылууга чакыруу.

Албетте, жогорудагы мыйзамдык укуктук нормаларды сактоо мамлекеттин бул тармагында иштее алда канча жооптуу экенин тастыктайт. Аудиторияда бул этикалык норманы терең

талкуулагандан кийин студенттерде дипломатиялык гана эмес, жалпы мамлекеттик кесипке карата олуттуу мамиле жасоо керектиги женунде тушунук пайда болот. Айрым жагдайларда жаштар турмуш чындыгы женунде ез кез караштарын айткан учурлар кездешет. Анда окутуучунун милдети -кесипти аркалоодо туура позицияны кармануу керектиги женунде студенттерге тушунук беруу.

XI кылымда жашаган Ж.Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасында элчи кандай болушу керектиги женунде жазылган. Чыгарманыш кыргызча котормосун окуу аркылуу кодексте талап кыглынган мазмунду дагы бир жолу бекемдее жана жазылган ыр саптарынан студенттерге жаттоо тапшырмасын беруу максатка ыглайык [2].

Элчиликке барчу киши кандай болушу керек

Элчиге езгече бир сапат керек, Билими, илими артык болгону эп.

Элчи менен кеп иштер бутееру чын, Элчи болот желегу жакшы иштердин.

Элчи деген баарынан эстуу болсун, Сезге чечен, билимдуу эптуу болсун.

Сездун билсин ич-тышын болуп жолдуу, Узулген иш улансын элчи колдуу.

Сез чышынан бузулбайт, баалай жургун Калп-чынды, ак-караны аира билгин!

Бул теманын логикалык уландысы катары тарыхыбыздын мамлекеттин жооптуу кызматтарында улгулуу иштеп кеткен белгилуу инсандардыш, дипломаттардын эмгек жолу женунде тексттерди пайдаланууга болот.

Пайдаланган адабияттар:

Ахматов Т., Ашырбаев Т. Иш кагаздары: Мамлекеттик тилде иш жургузуу. -Б.: Мамл. тил жана энциклопедия борбору, 2001, 344 бет.

1. Баласагын Жусуп «Куттуу билим». Кыскартылган вариант. Байыркы турк тилинен которгон Т.Козубеков. -Б.: 2015. 56-бет.
2. Кыргыз Республикасынын дипломаттарышын этикасынын кодекси (Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министрлигинин 2006-жылдын 27-апрелиндеги 35-П буйругу менен бекитилген).
3. Чыманов Ж.А. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. -Б.: Турар, 2009, 488 бет.

Рецензент: Чыманов Ч.А. - педагогика илимдеринин доктору, Ж. Баласагын атындагы КУУнун профессору